TIJORAT BANKLARIDA KREDITLASH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA KREDIT RISKLARINI KAMAYTIRISHNING ZAMONAVIY USULLARI

Rayhon Bozorovna Xasanova
Qarshi davlat texnika universiteti, Biznes va menejment kafedrasi assistent-o'qituvchisi
E-mail: xasanova8874@gmail.com
ORCID iD: 0009-0001-9011-4989

Annotatsiya: Ushbu tezisda tijorat banklarida kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish, kredit risklarini samarali boshqarish va kredit portfeli sifatini oshirishning zamonaviy usullari tadqiq etilgan. Kredit oluvchilarning to'lov qobiliyatini baholash, kredit tarixini tahlil qilish, raqamli texnologiyalar va ma'lumotlarga asoslangan skoring modellaridan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, kredit risklarini kamaytirishda qarz oluvchilar faoliyatini muntazam monitoring qilish, kredit portfelini diversifikatsiyalash, stress-testlarni qo'llash va muammoli kreditlarning oldini olish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, kreditlash mexanizmi, kredit riski, kredit portfeli, kreditga layoqatlilik, kredit skoringi, raqamli bank xizmatlari, risklarni boshqarish, stress-test, muammoli kreditlar.

Kirish

Bank tizimining barqarorligi va iqtisodiyotning uzluksiz rivojlanishida tijorat banklari tomonidan amalga oshiriladigan kredit operatsiyalari muhim o'rin tutadi. Kreditlash mexanizmi korxonalar va aholining moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish hamda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, kredit mablag'larining o'z vaqtida qaytarilmasligi banklarning daromadliligi, likvidligi va kapital barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kredit riski — qarz oluvchi yoki boshqa majburiyat olgan tomonning shartnomada belgilangan to'lovlarni o'z vaqtida va to'liq bajarmasligi natijasida bank zarar ko'rishi ehtimolidir. Ushbu riskni samarali boshqarish kredit ajratishdan oldingi baholash, kreditlash to'g'risida qaror qabul qilish, kredit mablag'laridan foydalanishni nazorat qilish va qarzdorlikni undirish jarayonlarini o'zaro muvofiqlashtirishni talab etadi [1].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi kreditlash jarayonlarini avtomatlashtirish, mijozlar haqidagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va qarz oluvchilarning moliyaviy holatini chuqurroq tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Biroq avtomatlashtirilgan baholash modellarining sifati ma'lumotlarning to'liqligi, aniqligi va dolzarbligiga bog'liq. Shu sababli zamonaviy kreditlash tizimida texnologik innovatsiyalar bilan bir qatorda inson omili, ichki nazorat va mas'uliyatli kredit siyosati ham muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklarida kreditlash mexanizmi kreditga talabni qabul qilish, mijozning moliyaviy holatini o'rganish, kreditga layoqatliligini baholash, kredit shartlarini belgilash, mablag'larni ajratish va kredit qaytarilishini monitoring qilish bosqichlarini qamrab oladi. Ushbu bosqichlarning har biri kredit riskining yuzaga kelishi yoki kamayishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kreditlash jarayonini faqat kredit ajratish bilan cheklamasdan, kreditning butun hayotiy siklini qamrab oluvchi tizim sifatida tashkil etish zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xalqaro tajribada kredit risklarini boshqarishning muhim tamoyillari Bazel bank nazorati qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan. Qo‘mitaning 2025-yilda yangilangan kredit risklarini boshqarish tamoyillari banklarda tegishli risk muhitini shakllantirish, asoslangan kredit qarorlarini qabul qilish, kreditlarni o‘lchash va monitoring qilish hamda samarali ichki nazoratni ta’minlashga urg‘u beradi [1]. Ushbu yondashuv kredit riskini alohida kredit doirasidagina emas, balki bankning umumiy kredit portfeli miqyosida ham baholash lozimligini ko‘rsatadi.

Birinchidan, kredit oluvchining to‘lov qobiliyatini kompleks baholash zarur. Bunda mijozning daromadlari, xarajatlari, mavjud qarz majburiyatlari, kredit tarixi, pul oqimlari va moliyaviy barqarorligi o‘rganilishi kerak. Yuridik shaxslar uchun moliyaviy hisobotlar, rentabellik, qarzdorlik darajasi va operatsion pul oqimlari muhim mezonlar hisoblanadi. Jismoniy shaxslarni baholashda esa barqaror daromad, mavjud kredit majburiyatlari va oylik to‘lovlarni qoplash imkoniyati asosiy e’tiborga olinadi. Bunda faqat garov qiymatiga tayanish yetarli emas, chunki garov qarz oluvchining asosiy to‘lov manbai emas, balki riskni kamaytiruvchi qo‘shimcha vositadir.

Ikkinchidan, kredit skoringi va raqamli tahlil vositalarini takomillashtirish lozim. Kredit skoringi qarz oluvchining kredit majburiyatlarini bajarish ehtimolini turli mezonlar asosida baholashga xizmat qiladi. Zamonaviy skoring modellarida kredit tarixi, daromadlar, qarz yuki va qonuniy ravishda foydalanish mumkin bo‘lgan boshqa tegishli ma’lumotlar tahlil qilinadi. Mashinaviy o‘rganish usullari katta hajmdagi ma’lumotlardagi murakkab bog‘liqliklarni aniqlashga yordam berishi mumkin. Biroq bunday modellar muntazam sinovdan o‘tkazilishi, natijalari tushuntirilishi va turli mijozlar guruhlariga nisbatan adolatsiz kamsituvchi qarorlar keltirib chiqarmasligi nazorat qilinishi kerak.

Uchinchidan, kredit portfelini diversifikatsiyalash muhim hisoblanadi. Kredit mablag‘larini faqat bitta tarmoq, hudud, yirik qarz oluvchi yoki faoliyat turiga haddan tashqari jamlash bankning muayyan iqtisodiy o‘zgarishlarga sezgirligini oshiradi. Kredit portfelini iqtisodiyot tarmoqlari, mijozlar toifalari, hududlar va kredit muddatlari bo‘yicha oqilona taqsimlash alohida qarz oluvchi yoki tarmoq bilan bog‘liq salbiy holatlarning bank faoliyatiga ta’sirini cheklashga yordam beradi. Bunda kreditlarning kutilayotgan daromadliligi bilan bir qatorda ularning risk darajasi ham hisobga olinishi zarur.

To‘rtinchidan, kreditlar bo‘yicha doimiy monitoring va erta ogohlantirish tizimini joriy etish lozim. Kredit ajratilgandan keyin qarz oluvchining moliyaviy ahvolini nazorat qilish risklarni boshqarishning ajralmas qismidir. To‘lovlarning kechikishi, daromadlarning kamayishi, pul oqimlarining yomonlashuvi yoki qarz yukining ortishi kabi belgilar muammoli kredit yuzaga kelishidan oldin aniqlanishi mumkin. Erta ogohlantirish indikatorlari bankka qarz oluvchi bilan o‘z vaqtida muloqot qilish, to‘lov jadvalini qonuniy asosda qayta ko‘rib chiqish yoki boshqa tegishli choralarni qo‘llash imkonini beradi.

Beshinchidan, stress-test va ssenariy tahlilidan foydalanish kerak. Stress-test bank kredit portfelining salbiy iqtisodiy sharoitlarda qanday o‘zgarishini baholashga xizmat qiladi. Masalan, foiz stavkalarining oshishi, inflyatsiyaning kuchayishi, valyuta kursining o‘zgarishi yoki muayyan tarmoqda talabning pasayishi qarz oluvchilarning to‘lov qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Turli ssenariylarni modellashtirish bankka ehtimoliy yo‘qotishlarni oldindan baholash, kapital va zaxiralarni rejalashtirish hamda kredit siyosatiga tegishli tuzatishlar kiritish imkonini beradi.

Oltinchidan, kredit risklarini boshqarishda ichki nazorat va korporativ boshqaruvni kuchaytirish zarur. Kredit berish vakolatlarini aniq taqsimlash, manfaatlar to‘qnashuvining oldini olish, kredit qarorlarini hujjatlashtirish va ichki auditni mustaqil tashkil etish risklarni kamaytirishga yordam beradi. Kredit ajratish bo‘yicha qarorlar faqat kredit hajmini oshirish maqsadiga emas, balki qarz oluvchining real to‘lov imkoniyati, bankning riskka moyilligi va kreditning iqtisodiy asoslanganligiga tayanishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbekiston bank tizimida ham kredit risklarini aniqlash, baholash va nazorat qilish banklar barqarorligini ta’minlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tegishli tarkibiy bo‘linmalari kredit va boshqa bank risklarini tahlil qilish, erta ogohlantirish indikatorlarini ishlab chiqish, stress-testlar va ssenariy tahlillarini amalga oshirish bilan shug‘ullanadi [2]. Bu holat risklarni boshqarishda muntazam monitoring va tizimli tahlilning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, tijorat banklarida kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish uchun quyidagi amaliy choralar maqsadga muvofiq:

mijozning kreditga layoqatliligini daromadlar va pul oqimlariga asoslangan holda baholash;

kredit skoringi modellarini muntazam tekshirish va ma’lumotlar sifatini nazorat qilish;

kredit portfelining tarmoq va mijozlar kesimidagi konsentratsiyasini kuzatib borish;

muammoli kreditlarni erta aniqlash uchun avtomatlashtirilgan ogohlantirish indikatorlarini joriy etish;

kredit risklari bo‘yicha stress-testlarni muntazam o‘tkazish;

kredit qarorlarining shaffofligi, ichki nazorat va mas’uliyatli kreditlash tamoyillarini mustahkamlash.

Mazkur choralar kreditlash jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ularning natijadorligi bankning biznes modeli, mijozlar tarkibi, kredit portfeli xususiyatlari, ma’lumotlar sifati va amaldagi prudensial talablarni hisobga olgan holda baholanishi lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish va kredit risklarini kamaytirish bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit risklarini samarali boshqarish kredit ajratishdan oldingi chuqur tahlil, kreditlash jarayonining shaffofligi, kredit portfelini diversifikatsiyalash va kreditlar qaytarilishini muntazam monitoring qilishga asoslanadi.

Tadqiqot natijasida kredit risklarini kamaytirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida raqamli skoring modellaridan oqilona foydalanish, erta ogohlantirish tizimlarini rivojlantirish, stress-testlarni qo‘llash, ichki nazoratni kuchaytirish va qarz oluvchilarning real to‘lov qobiliyatini baholash zarurligi asoslandi. Bunda texnologik yechimlar inson nazorati, ma’lumotlar xavfsizligi va adolatli qaror qabul qilish tamoyillari bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.

Taklif etilgan chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi kredit portfeli sifatini yaxshilash, muammoli kreditlar yuzaga kelish ehtimolini kamaytirish va bank resurslaridan samarali foydalanishga ko‘maklashishi mumkin. Natijada tijorat banklarining kreditlash faoliyati iqtisodiyotning real sektorini barqaror moliyalashtirishga yanada samarali xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. — Basel: Bank for International Settlements, 2025. — URL: https://www.bis.org/bcbs/publ/d595.pdf (murojaat sanasi: 14.10.2026).
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Banklarda risklarni nazorat qilish departamenti: vazifa va funksiyalar. — URL: https://cbu.uz/uz/about/central-office/divisions/banklarda-risklarni-nazorat-qilish-departamenti/ (murojaat sanasi: 14.10.2026).
3. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-son “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi Qonuni. — URL: https://lex.uz/uz/acts/-4581969 (murojaat sanasi: 14.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. Basel Committee on Banking Supervision. Guidance on Credit Risk and Accounting for Expected Credit Losses. — Basel: Bank for International Settlements, 2015. — URL: https://www.bis.org/bcbs/publ/d350.pdf.
5. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. — Basel: Bank for International Settlements, 2000. — URL: https://www.bis.org/publ/bcbs75.pdf.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.